

Isaac Deutscher: Marxism och primitiv magi

[*Ur Russia after Stalin, Bristol: Hamish Hamilton, 1953*]

Plechanov skrev en gång, att om de historiska omständigheterna skapar behov av en viss politisk funktion, så tillhandahåller den också det ”organ” som kan utföra den. Om behovet för ”funktionen” är djupt rotat i de förhållanden som råder under en viss epok, så kommer epoken säkert att få fram inte bara en utan åtminstone flera individer som har den mentalitet, karaktär och vilja som krävs för att utföra funktionen. Som regel tillåter omständigheterna bara en, eller högst några få av hela gruppen av möjliga ledare att träda i förgrunden, och därmed innehåller de historiska eftermälena bara bevis för dessa ledares förmåga och gärningar. Det faktum att en individ redan har intagit den aktuella ledarens plats förhindrar andra möjliga ledare att visa sig – de är dömda att förbli obemärkta.

Plechanov tillämpade inte denna teori bara på politiken. Han hävdade till exempel, att om inte Leonardo da Vinci hade levt och skapat sina mästerverk, så hade det inte förändrat den allmänna inriktningen på renässansens konstnärliga idéer, eftersom denna inriktning hade uppstått ur den tidens samhälleliga förhållanden och dess intellektuella och moraliska klimat. Bara inriktningens ”enskilda särdrag” hade varit annorlunda. Samma sak gäller de stora vetenskapliga upptäckter som bär en enda persons namn. Dessa upptäckter är resultatet av den utvecklingsnivå som en viss vetenskapsgren har uppnått vid en viss tidpunkt, och det är mer eller mindre en slump vilken individ som gör dem. Det händer i själva verket ofta att flera ledande vetenskapsmän gör en upptäckt nästan samtidigt och oberoende av varandra.

För att återvända till den politiska historien: om till exempel en viss general Bonaparte hade blivit dödad under ett slag innan han hade hunnit bli förste konsul och kejsare i det revolutionära Frankrike, så skulle en annan general ha fyllt hans plats med i huvudsak samma resultat. Det fanns flera militära ledare i Frankrike vid denna tid som var kapabla till det. Bonapartes upphöjelse förhindrade dessa möjliga Napoleon att bli verkliga. Det ”organ” som kunde utföra den historiska ”funktionen” hade redan tillhandahållits, och det fanns inte plats för någon upprepning. Denna ”funktion” bestod av att upprätta en auktoritär men ändå revolutionär regering – det ”goda svärdets” styre – i ett land som hade prövat och övergivit jakobinernas republikanska-plebejiska demokrati men ändå vägrade tillåta ett återupprättande av samhällsordningen från före revolutionen.

Plechanovs resonemang har orsakat betydande diskussioner, som vi inte tänker gå in på här. Det räcker att säga att det även bland marxister som i det stora hela accepterade Plechanovs uppfattning, fanns många som ”avvek” från den.

Exempelvis försökte Trotskij i sin **Ryska revolutionens historia** hitta en medelväg mellan den allmänna marxistiska historiska filosofin – som ser samhälleliga klassers och gruppers gemensamma styrka som den avgörande kraften under alla historiska processer – och sin egen åsikt att Lenins personliga roll under den ryska revolutionen var unik, det vill säga att ingen annan bolsjevikledare hade kunna uppfylla kraven för att fylla denna roll. Men Trotskij ”avvek” ännu mer från Plechanovs klassiska uppfattning. I ett privat brev till en gammal bolsjevickisk vän, som han skrev under sin exil i Alma Ata, slog han helt kort och oförbehållsamt fast: ”Du vet att utan Lenin skulle oktoberrevolutionen aldrig ha segrat.”¹ Medan han i sina publicerade skrifter alltså försökte få sin egen uppfattning om Lenins roll i samklang med Plechanovs teori, så verkar han privat ha intagit en ståndpunkt som var raka motsatsen.

Historien om Stalins politiska karriär verkar ägnad att avgöra debatten till Plechanovs fördel.

1 Författaren hittade detta brev i Trotskijarkiven vid Harvard University.

Till en början betraktade knappast någon av Stalins samtida, varken kamrater eller motståndare, honom som på något sätt lämplig för den roll han skulle komma att spela. För dem föreföll han sakna alla de talanger som skapar en stor ledare, bolsjevikisk eller någon annan. Hans herravälde kom som en fullständig överraskning. Trotskij skrev om Stalin att han lösgjorde sig som en skugga från Kremles murar för att efterträda Lenin. Denna känsla delade Zinovjev, Kamenev, Rykov, Tomskij, Bucharin och nästan alla kommunistpartiledare utanför Ryssland.² Bara Lenin gjorde en mer skarpsynt bedömning av honom, ty även om han så småningom rådde sina anhängare att avlägsna Stalin från posten som partiets generalsekreterare, så beskrev han icke desto mindre både Stalin och Trotskij som de ”två dugligaste männen” i centralkommittén.

Hur kommer det sig att nästan alla som hade känt Stalin innan och under hans upphöjelse hade så fullkomligt fel om hans chanser?

Under den leninistiska eran var den typiska bolsjevikledaren en marxistisk teoretiker, politisk strateg, flyhänt skribent och effektiv talare, utöver att också vara någon sorts organisatör. Stalin räknades inte alls som teoretiker.³ Ända till slutet var han en politisk taktiker snarare än strateg: han uppvisade en mästerlig förmåga till kortsiktiga manövrar snarare än långsiktiga begrepp, även om hans taktiska geni mer än väl uppvägs hans svaghet som strateg. Som skribent och talare var han klumpig och otillräcklig. Under Lenins livstid hade han bara visat sig anmärkningsvärt talangfull som organisatör. Hans samtida och motståndare hade därmed anledning att tro att han var olämplig som Lenins efterträdare.

Deras misstag var att de antog att det bolsjevikiska Ryssland efter Lenin behövde samma sorts ledarskap som Lenin hade stått för, och som Lenins närmaste medarbetare kunde ha tillhandahållit gemensamt eller enskilt. De missbedömde de förändrade förhållandena och tidens nya behov, och kunde därmed inte inse att den man som kanske inte hade haft förutsättningar att agera som ledare under ett tidigare skede av revolutionen kanske skulle vara särdeles lämplig under det efterföljande skedet.

Vi vet att de viktigaste bland dessa förändrade förhållanden var det bolsjevikiska Rysslands politiska isolering i världen och dess egen själsliga isolering från den. Isoleringen var inte Stalins verk – den var resultatet av händelser som ägde rum innan hans herravälde. Han tog helt enkelt situationen som den var. Han fann sig i den och hade i själ och hjärta inte svårt att handla fritt inom dess ramar, och därmed frodades han på den. De flesta av hans motståndare kunde inte förlika sig med Rysslands isolering och kunde inte övervinna sin vana att tänka internationalistiskt, och ville inte konsekvent begränsa politiken inom ramarna för denna isolering. De var på kant med den nya tidens grundläggande faktum, och bringades på fall av det.

Samma sak gäller Stalins och hans medtävlars inställning i frågan om valet mellan proletär demokrati och envælde, den andra avgörande frågan under övergången från leninism till stalinism. Det var inte Stalin som hade ödelagt den proletära demokratin från revolutionens tidiga skede. Den hade fallit sönder redan innan 1923-24. På sin höjd utdelade Stalin nådastöten.

Men hans medtävlare kunde inte släppa sina demokratiska vanor. I sitt innersta fann de sig inte i det faktum, att bolsjevismen under sin kamp för att bevara sin revolution hade berövat arbetarklasserna sin politiska yttrandefrihet. De var intrasslade i sina egna beklaganden, samvetsbetänkligheter och närmare eftertankar. De tittade längtansfullt tillbaka på revolutionens demokratiska ursprung. Stalin gjorde inget i den stilen. De var därmed inte lämpade att handla effektivt inom den bolsjevikiska

2 Detta gällde naturligtvis ännu mer för kommunisternas motståndare. Således skrev den bolsjevikiska tidningen *Sotsialistitjeskij Vestnik* efter Stalins död: ”Vi, som har känt bolsjevikpartiets ledare personligen och ofta ganska nära ända sedan 1903, och som också träffade Stalin så tidigt som 1906, har senare mer än en gång undrat hur det kunde komma sig oss att vi alla... underskattade honom så mycket. Ingen tänkte på honom som en framstående politisk arbetare...” (*Sotsialistitjeskij Vestnik*, februari-mars 1953.)

3 Det går att visa från Stalins skrifter, att det var först mot slutet av sitt liv som han blev bekant med Marx' **Kapitalet**.

statens nya odemokratiska ramar. Det var däremot han. De krossades av dessa ramar, medan han grep sig an att bygga sitt enväldiga regeringssystem utifrån dessa ramar.⁴

Tidens inriktning återfann sitt ”organ” i Stalin. Om det inte hade blivit Stalin så hade det blivit någon annan.

När man uttrycker liknande uppfattningar om andra historiska personer kan de verka osannolika, men i fallet Stalin är de ovanligt övertygande.

När det sägs att den övergripande utvecklingen av renässansen inte skulle varit annorlunda utan Leonardo da Vinci, och att på sin höjd några ”enskilda drag” skulle ha varit annorlunda, så tänker man genast på ”Den sista måltiden” och ”Mona Lisa”, och undrar: skulle utvecklingen verkligen inte ha blivit annorlunda? Var Leonardo da Vincis (eller Michelangelos) bidrag bara ett av dess ”enskilda drag”?

När man får höra att en annan fransk general från perioden under Direktoratet kunde ha tagit Napoleons plats, så kan man inte låta bli att tänka på Napoleons starka inlevelse, intellektuella begåvning och romantiska dragningskraft. Och man undrar hur mycket Napoleons individuella särdrag betydde för den allmänna händelseutvecklingen.

Men när man begrundar Stalin, denna grå, oansenliga nästan ansiktslösa figur, så är man mer än benägen att bara se honom som en förmedlare av anonyma krafter som verkar i bakgrunden. Han ser ut som anonymiteten själv som upphöjdes till maktens höjder och berömmelse, och även där förblev sig själv trogen – ytterst operativ och därmed ytterst svårgripbar.

Om man bara betraktar kampen mellan Stalin och Trotskij utifrån enskild begåvning och talang, så verkar Stalins seger över sin medtävlare oförklarlig. Stalin hade inte en enda talang som Trotskij inte hade i lika stor eller mycket större utsträckning. Dessutom hade Trotskij framstående förmågor som Stalin helt och hållet saknade. Det var ingen överdrift när Lenin, en stor människokännare, beskrev Trotskij som ”den talangfullaste” av alla bolsjevikernas ledare.

Det sägs ofta att Trotskij inte hade Stalins sinne för organisering. Ingen som har studerat Röda arméns historia kan på allvar hysa den åsikten. I den mån en enskild person kan tillskrivas denna prestation, så var Trotskij den som verkligen organiserade armén. Han skapade den ”från ingenting” sedan den gamla armén hade fallit samman, upplösts och efterlämnat ett militärt tomrum. Att fylla detta tomrum med en ny armé krävde en speciell begåvning för organisation och administration som är överlägsen till och med den mest effektiva användning av en redan existerande och väletablerad armé. Sedan den Röda armén hade uppstått fanns det knappast någon militär auktoritet, vare sig rysk eller icke rysk, bolsjevikisk eller icke bolsjevikisk, som inte beskrev Trotskij bedrift som ”i sanning napoleonsk”⁵

Det sägs också att Stalin var överlägsen Trotskij som politisk taktiker. Återigen räcker det att se efter i ursprungsdokumentet hur Trotskij manövrerade taktiskt just innan och under själva oktoberrevolutionen för att inse att även detta är fel. I egenskap av operativ ledare för bolsjevikernas uppror, så lugnade och suggererade Trotskij nästan på egen hand – vid den tidpunkten höll sig Lenin gömd – bolsjevikpartiets samtliga fiender till fullständig inaktivitet, och till och med att samarbeta med bolsjevikerna. Han vann upproret nästan utan att avfyra ett enda skott: dess mest fientliga ögonvittnen angav inte antalet döda och sårade på båda sidor till mer än tio.

4 Här är det intressant att notera den bolsjevikiske veteranen herr R Abramovitjs uppfattning, som kan fira en 50-årig oavbruten och allt mer våldsam kamp mot bolsjevismen. I den artikel ur *Sotsialistitjeskij Vestnik* som vi citerar ovan skriver herr Abramovitj (vi antar att han är författaren): ”När vi tänker tillbaka på det förflutna förefaller det oss som om den grundläggande orsaken till vår gemensamma, uppenbarligen felaktiga bedömning av Stalins personlighet var att vi tänkte i termer av ett demokratiskt system. Och märkligt nog gjorde inte bara vi bolsjevik (som var motståndare till diktaturen) det, utan även dess anhängare.”

5 Så beskrev till exempel general Ludendorff och general Hoffmann, två framstående befälhavare för den tyska armén under Första världskriget och Trotskijs fiende under Brest-Litovsk-perioden, hans militära bragd.

Stalin, å andra sidan, efterlämnade inga spår som taktiker under 1917. Och som protokollen från den bolsjevikiska centralkommittén visar, förde han under hela detta år inte fram en enda taktisk tanke.

Ändå är det så att Trotskij under sin kamp mot Stalin alltid var taktiskt underlägsen.

Man måste därför ställa frågan: vad gjorde Trotskij, detta taktiska geni 1917, till en underlägsen taktiker 1924-27? Och vad gjorde Stalin, den slätstrukna taktikern 1917, till överman under de efterföljande åren?

Svaret återfinns i de olika övergripande förhållandena under de två perioderna. Som en följd av dessa befann sig Trotskij, inte Stalin, i sitt rätta element 1917, medan Stalin, och inte Trotskij, befann sig i sitt några år senare.

Stalin passade inte bara och inte ens främst för sin roll på grund av sin stora organisatoriska och taktiska begåvning. Hans bakgrund, erfarenheter och läggning hade förberett honom för att leda bolsjevismen under dess brytning med sitt demokratiska ursprung och under dess årtionden av isolering och självisolering. För den "funktion" som detta ledarskap utgjorde var han det mest perfekta "organet".

Han hade tillbringat alla år inne i Ryssland, huvudsakligen i sin födelsestrakt Kaukasus på gränsen mellan Europa och Asien, där han hade avskilts från ett direkt inflytande från den västeuropeiska marxismen. Detta var hans svaghet under den leninistiska perioden, när bolsjevismen satte sin framtid på spel på en revolution i väst. Men det var också en källa till utomordentlig styrka för honom när revolutionen drog sig tillbaka i sitt nationella skal. Han hade knappt tittat bortom detta skal, och hade föga eller inga svårigheter att skilja bolsjevismen från det västeuropeiska marxistiska synsättet.

Liksom Lenin hade Stalins motståndare levt som emigranter i Tyskland, Frankrike och andra europeiska länder. Under många år hade de entusiastiskt lyssnat till stora tal av Jaurès och Bebel, den franska och tyska socialismens pionjärer och profeter. De anammade lärdomarna från de ledande marxistiska uttolkarna Kautsky och Guesde. De såg med beundran och avund på mängden av stora socialistiska tidningar och tidskrifter som gavs ut öppet och lästes av miljoner, medan de ryska revolutionärerna bara kunde få ut några få små underjordiska blad, som de med stora svårigheter och stor fara för sig själva smugglade in i Ryssland. De såg med förtjusning på den västeuropeiska marxismens parlamentariska styrka och politiska och skolande institutioner, de mäktiga fackföreningarna, de "kraftfulla" och öppet genomförda strejkerna, Första maj-demonstrationerna, etc. etc. De var trolldom av den europeiska marxismens "makt".

Så kom det stora sammanbrottet 1914, då de västeuropeiska partiernas makt, trots alla de tidigare bekännelserna till antimilitarism och internationalism, ändå togs i anspråk för de krigförande regeringarnas krigsmaskiner. Men de ryska emigranterna trodde fortfarande att det västeuropeiska proletariats "klassmedvetande" och makt skulle övervinna detta "förräderi" och dess konsekvenser. De hade till och med svårt att göra sig av med denna tilltro flera år efter att de själva hade blivit Rysslands härskare.

Stalin hade inte upplevt något av deras entusiasm och ingen av deras illusioner. Han hade aldrig suttit vid Jaurès', Bebel's, Kautskys eller Guesdes fötter. Han hade aldrig haft någon direkt känsla av den västeuropeiska marxistiska rörelsens synbara styrka. Även när han under den leninistiska perioden uttryckte förhoppningar om att revolutionen skulle sprida sig, så antog han bara det som då var den vedertagna bolsjevikiska fraseologin. När dessa förhoppningar krossades så rubbades inte hans inre balans. Till skillnad från många gamla bolsjeviker kände han inte att den ryska revolutionen och dess skapare nu hängde över en avgrund. Till och med så tidigt som 1918 hade han uttryckt iskall skepsis om den revolutionära rörelsen i väst, och ådragit sig en åthutning från Lenin. Paradoxalt nog gjorde Stalins okunnighet om väst att han gjorde en mer realistisk bedömning av dess

revolutionära möjligheter än vad andra bolsjevikledare, inklusive Lenin, hade gjort efter många års direkta iakttagelser och studier.

De tidiga bolsjevikledarnas demokratiska inriktning var också i viss mån knuten till den västeuropeiska marxistiska traditionen. Under tsaren kunde bolsjevismen bara existera och verka underjordiskt. Om en underjordisk rörelse ska kunna verka effektivt måste den ledas på ett mer eller mindre auktoritärt sätt. Den måste var strängt disciplinerad, hierarkiskt organiserad och centralt kontrollerad. Nästan alla ryska revolutionära rörelser (och även alla motståndsrörelser i det nazistiskt ockuperade Europa 1940-45) kännetecknades av sådana drag. Ledarna i ett hemligt parti måste förhållande tanken på strikt disciplin och ett starkt ledarskap – till stor del hänger sådana partiers överlevnad på det. På sin tid förhållande Lenin principen om ett starkt ledarskap med allt det eftertryck och överbetoning som var typiskt för honom.

Men ändå var inte den bolsjevikiska organisationen under tsarismen på något sätt den monolitiska massa som den stalinistiska legenden framställde den.

Framför de bolsjevikiska emigranternas ögon fanns exemplet med arbetarorganisationerna i väst, där en fri diskussion frodades och de demokratiska rutinerna följdes strikt, även om de flesta av dessa organisationer faktiskt i själva verket kontrollerades av centraliserade och självsvåldiga partiapparater. De bolsjevikiska sändebuden som på falska pass reste mellan Västeuropa och Ryssland slets ofta mellan de demokratiska uppfattningarna hos partierna i väst och deras egen rörelses underjordiska diktatoriska sätt. De drömde om den dag då deras eget parti skulle träda fram öppet, fritt debattera sina angelägenheter, anta demokratiska metoder, och välja sina ledare fritt. Närhelst bolsjevikpartiet verkligen framträdde öppet, om än bara under en kort period som 1905, så genomsyrade Lenin det verkligen med demokrati. Och mellan 1917 och 1920 blomstrade den inre partidemokratin i bolsjevikernas led.

Stalins politiska åskådning hade uteslutande formats av den underjordiska bolsjevismen. Han hade varit en av dessa disciplinerade kommittémän som svartsjukt hade bevakat den bolsjevikiska organisationen mot infiltration av främmande element och provokatörer. I en hemlig organisation kan inte gemene man fritt välja sina ledare – ofta var det inte ens möjligt att låta dem veta vilka ledarna var. Naturligt nog upplevde kommittémännen varje försök till demokratisering som ett hot om sönderfall och risk för att blottas för den politiska polisen.

Stalin behöll denna en gammal underjordisk ledares inställning under hela sitt liv. Som han själv sa senare, så betraktade han de häftiga, öppna diskussioner som partiet hängav sig åt mellan 1917 och 1920 som ett slöseri med tid, och en åderlåtning av partiets effektivitet och slagkraft. Givetvis måste även han av hänsyn till de officiella skrivelserna då och då tala om behovet av inre partidemokrati. Men han började inte ens inse att en verklig frihet att kritisera och öppna drabbningar mellan olika uppfattningar kan vara en skapande och pådrivande faktor som håller ett parti levande och livskraftigt.

Efter att ha kommit till makten drev han den hemliga bolsjevismens vanor till en grotesk ytterlighet och överförde dem på den sovjetiska staten och till ett helt lands liv, där alla demokratiska drifter hursomhelst hade förtvinat.

Slutligen var Stalin som förutbestämd att bli bolsjevismens främsta talesman när den tillgodogjorde sig den ryska "livsstilen" och det mörka arvet från det tsaristiska förflutna. I detta arv var den grekiska ortodoxin ett förhållande element. I sin ungdom hade Stalin tillägnat sig denna ortodoxi. Förvisso hade många ryska revolutionärer fått sin utbildning på ortodoxa prästseminarier, i synnerhet i Kaukasus. Inte heller måste en revolutionär som i sin ungdom hade studerat för att bli präst behålla sin teologiska prägel för resten av sitt liv. Men Stalin behöll den faktiskt i märkvärdigt stor omfattning.

Redan innan han pådyvlade det bolsjevikiska partiet grekisk-ortodoxa maner och uppträdande, så

hade dessa sätt och beteenden redan trängt sig på hans marxism och ateism. Han förde fram sina marxistiska och leninistiska formuleringar med ett tonfall, mässande och ibland till och med de fraser som används inom den grekisk-ortodoxa kyrkan, vilket gjorde att dessa formuleringar ibland lät mindre främmande för de ”efterblivna” ryska massorna. Han fick i själva verket bolsjevismen att framstå som om den utgick från kyrkans gamla och obestämbara anda, långt innan han återupp-rättade kyrkan av opportunistiska skäl.

Det räcker till exempel att läsa Stalins berömda trohetsed till Lenin, denna märkliga litanian som han mässade efter Lenins död (och i vilken han inledde varje åkallan med omkvädet ”Vi svär dig, kamrat Lenin”) för att nästan på ett omedelbart fysiskt sätt känna hur munkarnas tidigare elev, som skolats att predika och hålla begravningstal, framträder i Lenins lärjunge och sätter sig över marxisten.*

Detta är bara det mest slående exemplet på den sammansmältning mellan marxism och grekisk ortodoxi som var kännetecknande för Stalin och stalinismen. Även i sina mest avancerade skrifter, fram till sin sista uppsats om ”Sovjetunionens ekonomiska problem”, gav han sina argument en oefterhärlig pedantisk vändning, som om han inte behandlade den politiska maktens och samhällslivets verklighet utan en teologisk tolkning av läran.

Om den ryska revolutionen utvecklades i riktning mot nationell självcentrering, envælde och en skenbart kyrklig ortodoxi, så var Stalin en perfekt förvaltare. Men dessa i sig själv korrekta politiska formuleringar har fortfarande inte berört stalinismens innersta psykologiska källor, som måste eftersökas långt under det politiska medvetandet, i ett primitivt folks fantasier och instinkter.

Ryssland i början och mitten av 1920-talet var en civilisation på en ytterst låg nivå. Landets överväldigande majoritet utgjordes fortfarande av barfota och icke läskunniga bönder, varav de flesta brukade sina små jordlotter med träplogar. Det fanns också stammar av bergsbor i Kaukasus, och nomadiserande och halvt nomadiserande herdar på den asiatiska landsbygden – som alla var dolda i ett ännu mer urgammalt levnadssätt.

Tyngden från dessa element var avsevärd. Under händelserna 1917 var visserligen industriarbetarna i Petrograd (Leningrad) och Moskva de avgörande aktörerna. Men i och med revolutionens nedgång och det fysiska skingrandet av städernas arbetarklass under inbördeskrigen, så tog industriarbetarnas politiska inflytande slut. Ett av de mest slående dragen i Rysslands liv under de år då Stalin kom till makten var att den ryska landsbygden och landets asiatiska och halvt-asiatiska utkanter reste sig.

Mycket av den ryska landsbygdens tänkande och fantasier låg till och med under den grekisk-ortodoxa kyrkans eller varje organiserat religiöst tänkandes nivå. Det var försänkt i ett outvecklat samhälles primitiva magi. Från undersökningar av civilisationens tidigaste skeden och från freudianerna känner vi till att det går att spåra många rester av primitiv magi i de fantasier och beteenden som existerar även i moderna och relativt välutvecklade länder. Men vi vet också att den primitiva magin återspeglade människans maktlöshet mot naturens krafter som hon ännu inte hade lärt sig att kontrollera. Och vi vet att magins dödligaste fiende i det stora hela är modern teknologi och organisering. Den primitiva magin frodas på träplogens teknologiska nivå.

Under Lenin hade bolsjevismen haft till vana att vädja till de ”klassmedvetna” industriarbetarnas förnuft, egenintresse och upplysta idealism. Den talade förnuftets språk också när den vädjade till bönderna. Men så fort bolsjevismen slutade att lita till revolutionen i väst, så fort den hade förlorat känslan av att ha höjt sig över sin inhemska omgivning, så fort den hade blivit medveten om att den bara kunde falla tillbaka på denna miljö och förskansa sig, så började den förfalla till den primitiva magins nivå och vädja till folket på magins språk.

Hos Stalin var kanske den primitiva magins värld ännu mer levande än den grekisk-ortodoxa tradi-

* Talet finns på marxistarkiv.se – öa.

tionen. I hans hemtrakter i Georgien hade stamlivet med sina symboler och tabun överlevt ända till hans egna dagar. Kaukasus hade varit mötesplats för de österländska och grekiska mytologierna, och de hade genomsyrat de inhemska dikterna och folksägnerna. Till och med i officiella sovjetiska biografier får vi veta hur starkt detta påverkade den unge Stalins tänkande, och enligt alla vittnesbörd följde hans djupt känslomässiga, naiva känslighet för folklegender med honom ända in i det sista. Nyligen har Stalins systerson, herr Budu Svanidze, berättat för oss vilket starkt grepp en del georgiska stamtabun hade om Stalin under hans vuxna år. För övrigt förtäljer herr Svanidze, som en gång var sin morbrors kurir och som fortfarande beundrar honom, detta med en stammedlems stolthet, snarare än i syfte att förringa Stalins storhet.

Han dröjer i synnerhet vid det faktum att Stalin lät sig ledas starkt av de georgiska traditionerna med blodsfejder. Han beskriver exempelvis en händelse före revolutionen då Stalin vägrade att sjunga i närvaro av två partimedlemmar från Georgien, eftersom sången handlade om en blodsfejd där förfäderna till hans två kamrater hade varit inblandade som fiender. När någon påpekade att hans samvetsbetänkligheter var löjliga, och att de två georgierna ”inte längre var ociviliserade bergsbor eller feodala furstar” utan medlemmar i samma revolutionära parti, så ”svarade Stalin: 'Det kvittar. Vi georgier har våra egna regler om öga för öga, tand för tand, liv för liv – chevsureernas* lag som förpliktar oss att ta hämnd. Revolutionärer eller inte, kamrater eller inte, lagen förpliktar oss ändå. Ingen georgier förlåter någonsin en förolämpning eller oförsämdhet mot honom, hans familj eller hans förfäder. Aldrig!’”

Herr Svanidze fortsätter med att säga att Stalin under de stora utrensningarna 1936-38 än en gång var påverkad av ”chevsurstammarnas [traditioner], som gav Georgien sina grundläggande sedvänjor, framförallt lagen om hämnd och blodsfejd”. När Stalin grubblade över beslutet att inleda utrensningarna så reste han till Krim och drog sig tillbaka i avskildhet. Men han tog med sig sin systerson för att, återigen i enlighet med ursprunglig georgisk hävd, vid sin sida ha en man från sin stam innan han gav sig ut på blodsfejd.

När man betänker hur mycket av den primitiva magiska andan som Stalin hade med sig till bolsjevismen är det svårt att vifta undan allt detta som futtigt skvaller, som man annars kanske skulle vara benägen att göra.

Den mest karakteristiska sevärdheten i det stalinistiska Moskva, ja faktiskt i det stalinistiska Ryssland, var Leninmausoleet på Röda torget, dit långa köer av ryska bönder och besökare från de mest avlägsna hörnen i det asiatiska Sovjetunionen vallfärdade för att titta på mumien efter bolsjevismens grundare. Mausoleet byggdes trots protesterna från Lenins änka, Krupskaja, och andra medlemmar i centralkommittén. För de gamla bolsjevikerna var själva åsynen av det en förolämpning mot deras värdighet, och – ansåg de – en förolämpning mot det sovjetiska folkets mognad. Mausoleet var ett monument som den primitiva magin reste åt sig själv mitt i den ryska revolutionens hjärta, en totempåle och ett tempel för stalinismen. Det hade sin fascination för det sovjetiska folket. För dem var det under nästan 30 år ett ställe att vallfärda till. (Och Stalins trohetsed till den döde Lenin hade alla undertonerna hos en begravningshyllning till en avliden stamhövding.)

Under Stalin skrevs bolsjevismens historia om med en terminologi av svartkonst och magi, med Lenin och därefter Stalin som främsta symboler.

I stamkulterna finns det ingen värre synd än att förolämpa symbolen/totemen, så under Stalinkulten var alla de som någon gång hade varit oense eller grälat med Lenin skyldiga till helgerån. (Själv var Stalin naturligtvis fullständigt hycklande om det. Han kände till den verkliga historien om de inre partidebatterna, och hade själv haft sina kontroverser med Lenin. Men det var på detta sätt man måste framställa partiets historia för att garantera honom immunitet mot kritik och angrepp.)

Man var tvungen att anklaga Stalins motståndare, Bucharin och andra, för mordförsök på stammens

* **Chevsurer** var en folkstam som levde i norra Kaukasus – öa.

symbol – en dödssynd i den primitiva magin. De anklagades faktiskt inte bara för att ha försökt mörda Stalin utan också Lenin, och anklagelsen fördes fram 20 år efter det påstådda försöket. Oavsett vilka rimliga politiska förklaringar det finns, så går det inte att helt och hållet förklara atmosfären vid rättegångarna under utrensningarna, med sina oräkneliga anklagelser, otroliga bekännelser och alla våldsamma förbannelser som åklagarna, domarna och vittnena slungade mot de anklagade, annat än i termer av primitiv magi.

Och vad var Stalin själv, den avlägsna, oåtkomliga härskaren, den livgivande solen, fader till alla de 200 miljonerna sovjetiska medborgare, om inte den symbol som stammen ser som sin förfader, och till vilken alla stammens medlemmar måste känna sig nära personligt knuten?

Det var livsviktigt för Stalinkulten med något som liknar en tro på politisk själavandring mellan stora ledare: Lenins var "sin tids Marx", Stalin var "sin tids Lenin". Även denna grundtanke härebrörde ur den primitiva fantasins innersta skrymslen.

På senare år har världen häpnat över den orimliga kampanjen som syftade till att övertyga det sovjetiska folket att ryssarna, och bara ryssarna, hade varit banbrytande i fråga om alla epokgörande teorier och alla moderna tekniska upptäckter. Kampanjen kanske dikterades av kall politisk beräkning, av en strävan att öka ryssarnas självförtroende under konflikten med väst. I fråga om sina påståenden har kampanjen ingalunda varit unik. Nästan vartenda land i väst har vid en eller annan tidpunkt stärkt sig med hjälp av chauvinistiskt smicker av sig själv. Men den groteska form detta tog i Ryssland överträffar alla erfarenheter av modern chauvinism. Den går tillbaka till den avlägsna epok då stammen odlade en tro på sin egen mystiska makt som skilde den från och gjorde den överlägsen alla andra stammar.

Den våldsamma och irrationella rädsla som inympats i de sovjetiska medborgarna för att bli besmittade av kontakter med väst påminner på samma sätt om ett tabu – den väcker tankar om vildens fruktan för incest.

Stalinismen är ett komplicerat fenomen som måste betraktas ur många vinklar. Men när man ser på den utifrån den vinkel vi nu betraktar den, så förefaller den vara en korsning mellan marxism och primitiv magi.

Marxismen har en inre logik och stadga: och dess logik är helt igenom modern. Den primitiva magin har sin egen integritet och speciella poetiska skönhet. Men kombinationen mellan marxism och primitiv magi var destinerad att bli så osammanhängande och motsägande som stalinismen är. Stalin var utomordentligt väl rustad för att förkroppsliga denna kombination och i viss mån förlika det oförsonliga. Men det var inte han själv som skapade denna kombination. Den skapades av den marxistiska revolutionens påverkan på ett halvt asiatiskt samhälle och av detta samhälles inverkan på den marxistiska revolutionen.

(Översättning från engelska: Göran Källqvist.)